

Данијела Васић
Филолошки факултет, Београд

ЕЛЕМЕНТИ КОСМОГОНИЈЕ И ТЕОГОНИЈЕ У НАЈСТАРИЈЕМ ДЕЛУ ЈАПАНСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Сваки митолошко–религијски систем обухвата читав низ различитих мотива о постанку универзума. За јапанску митологију је карактеристично је поистовећивање космогоније са теогонијама и етиолошким митовима, будући да антропоморфно божанство – *ками*, истовремено персонификује настанак различитих елемената живе и неживе природе, и цивилизацијских тековина. Након спонтаног настанка првих богова, теогонијски процеси настављају се полним сједињавањем пара богова – демијурга. Надаље, богови јапанског пантеона углавном настају различитим метаморфозама. Између осталог, у божанско се трансформишу излучевине божанства, као и крв и делови тела убијеног бога. Након повратка из земље мртвих, преображава се нечистоћа и предмети које је бог носио са собом. Напокон, божанства настају и партеногенезом, од делова мача и драгуља у поседу божанског пара.

Кључне речи: *Кођики*, божанство – *ками*, космогонија, теогонија, етиолошки митови, богови – демијурзи, метаморфозе, партеногенеза

*Кођики*¹ (*Записи о древним догађајима*) је дело којим започиње јапанска писана књижевност. То је историјски запис о настанку јапанске државе и написан је у раздобљу Нара (710–794), које у првом реду карактерише успостављање централизоване власти у Јапану. Цар Тенму (вл. од 673–686) издаје наредбу да се сакупе сви значајни митови, легенде, песме, историје регија и кланова, и на тај начин створи запис који би доказао божанско порекло цара и установио легитимност царске власти. Дворски службеник О но Јасумаро записује усмена казивања приповедача по имену Хиџида но Аре и тако 712. године настаје дело *Кођики*.

Кођики се састоји од три тома. У првом тому описано је време настанка света и оснивања земље Јапана. Други том обухвата период од легендарног цара Ћинмуа до цара Ођина (по предању од 600

1 У овом раду користимо издање *Kojiki, Jodai kayo*, приредио Асао Хагивара и други, Shogakukan, Токио, 1992.

п.н.е. до 310 н.е.), док се трећи том односи на епохе од владавине цара Нинтокуа до царице Суико (од 313 до 628).

У првом и другом тому преовлађују приче које садрже мноштво митолошких и чудесних елемената, међу којима су космогоније, теогоније, етиолошка и митолошка предања, легенде које се тичу порекла чланова царске породице и водећих кланова и др. Зато се ова два тома једним именом називају *Књиџа о времену богова*. Трећи том, познат као *Књиџа о времену људи*, говори о људима, односно о ликовима који више не поседују нуминозна својства, као и о реалним, историјским догађајима.

Кођики најбоље показује суштину аутохтоне јапанске политеистичке религије, која носи назив *шинџо* („пут богова“). Ова древна религија, интегрисана у јапанску културу, представља комплексан систем религиозних обреда, идеја и институција, првенствено се заснивајући на веровању да природа, и жива и нежива, у себи носи нешто божанско. Зато *шинџо* подразумева постојање безброј богова (*ками*), свеприсутних манифестација светог.

У време када је настао јапански запис *Кођики*, свака социјална група у структури јапанског друштва поштовала је свог сопственог *камија*. Међутим, у почетку, *ками* нису имали светилишта. Био је обичај да се у њихову част организују прославе, а како је традиционална јапанска привреда земљорадничка, највећи број обреда и празника били су сезонски. У време настанка *Кођикија*, под утицајем кинеског политичког система, регистровани су сви *камији*, како би им била саграђена светилишта и тиме одата почаст коју заслужују. До десетог века наше ере, влада је тако надзирала скоро три хиљаде светилишта.

Кођики обилује очигледним траговима митова из различитих традиција југоисточне Азије, пре свега Кореје, Манџурије, Кине, али исто тако и изворним митовима оригиналног јапанског порекла. У древна времена пре оснивања царевине, становништво Јапана чинило је мноштво племена и заједница које су поседовале своје сопствене митове и култове. Истовремено су Кинези и Корејци у Јапан долазили у великом броју. То значи да јапанска митологија представља мешавину традиција које су се међусобно преплитале и мењале под узајамним утицајима.

У *Кођикију* нема митова о постанку човека. Безбројне генерације *камија* испуниле су јаз између првобитних богова и људских бића. Богови су приказани као генеалогски повезани антропоморфни ликови изузетне снаге и чудесних својстава. Они углавном имају људске особине, па им нису страни ни љутња, гнев,

или завист. Богови јапанског пантеона деле се на небеске богове (*amatsu-kami*) и земаљске богове (*kunitsu-kami*). Небески богови егзистирају у небеској сфери, која се назива Узвишено небеско поље, и има их осам милиона.² Неки од небеских богова прелазе у подземну сферу (Земља ноћне таме) и постају владари тога света. Земаљски богови су испрва „непослушни и бахати“ владари, од којих одабрани небески богови преузимају власт над средишњом сфером (Средишња земља обрасла трском³). Касније су то потомци Велике богиње Сунца Аматерасу, преци данашњих јапанских царева. Неки од земаљских богова првобитно су били небески богови који су потом сишли на земљу, док други једноставно постоје у средишњој сфери, и нема говора о њиховом настанку.

Узрок поделе на небеске и земаљске богове лежи у чињеници да јапански пантеон представља унију три велика митолошка система. Први је негован у племенском савезу око оснивача двора у земљи Јамато. То су митови о небеским боговима на Узвишеном небеском пољу, којим влада Велика богиња Сунца Аматерасу. Карактеришу их концепт небеске власти и обреди везани за пољопривреду. Други систем представља свет земаљских богова, заправо царева представљених као богови на земљи. Њих су поштовали владари земље Изумо, а својствен им је развијен култ бога громовника Таке Хаја Сусаноа. Поред тога, истичу се и представе о божанствима вода, као и култ врховног бога ствараоца земље Окунинушија. Трећи митолошки систем потиче са острва Кјушу и састављен је од бројних веровања која се могу приписати приморским племенима. Одређене недоследности у митолошким причама дела *Кођики*, јасан су одраз постојања ових различитих извора.

У *Кођикију* нема јасне диференцијације божанстава на добра и зла. Понегде се помињу зли духови који доносе несреће и чије је појављивање увек условљено одступањем од утврђених правила понашања. Међу боговима јапанског пантеона налазе се и прапреци – демијурзи, али и културни јунаци и трикстери, којима је својствено да наизменично стварају и дезорганизују. Културни јунак се и у

2 Број осам је свети број који означава и мноштво и стално је присутан у *Кођикију* (бронзано огледало од осам педаља; циновска змија са осам глава и осам репова, која се простире преко осам долина и осам гора; бог Окунинуши има осамдесеторо браће; бог Ниниги је разгнуо осмоструке небеске облаке; итд). Осам милиона значи безброј.

3 Иначе се у митологијама „земља, као боравиште људи, смештена између 'горњег' и 'доњег' света, често означава као *средњи свет*, *средња земља*.“ Уп: Мелетински, Е. М., *Поетика мита*, прев. Јован Јанићијевић, Нолит, Београд, 1976, 218. Многи ставови Мелетинског могу се применити на јапанску митологију, што ћемо и показати у овом раду. И он сам често разматра јапанске митове, упоређујући их са сродним митовима других народа.

јапанској традицији замишља као божански творац васионе, има соларно (Amaterasu) или хтонско обележје (Izanami, Susanoo), или уобличава морску средину (Susanoo). Прапреци – културни јунаци моделују заједницу у целини и супротстављени су многобројним духовима природе (Јамато Такеру у сукобу са тероморфним божанствима). Митови о културним јунацима треба да објасне социогенезу и космогенезу, јер ти ликови моделују племенску заједницу или људско друштво.⁴

Културни јунак је позитиван лик, али постоји и његова негативна варијанта (trikster). Међу њиховим најважнијим функцијама су и уништавање чудовишта (Susanoo) и демона (Izanaki), обучавање човека занатима и вештинама (Ookuninuši), установљење обичаја, режима река и мора, успостављање климе (Сусаноо) и сл. Тако бог природних сила, Таке Хаја Сусаноо, због свог понашања бива протеран са Неба, на земљи је јунак који убија чудовиште, да би потом постао врховно хтонско божанство. Он врши функције универзалног медијатора између живота и смрти, неба и земље, и истовремено је прапредак, културни јунак и трикстер, будући да поседује двоструку природу, благу (*nikimitama*) и силовиту (*aramitama*), тј. особине доброг и злог бога. Уништава, чак проузрокује и смрт, али исто тако и дарује живот. У јапанској традицији поштују га као божанство вода и пољопривреде. Од самог почетка, Сусаноово понашање није у складу са његовом функцијом небеског божанства, али је сасвим у складу са његовом улогом културног јунака – трикстера. Према Мелетинском,⁵ сасвим је типично да културни јунак – трикстер мења своје понашање, то јест да прво дезорганизује, а потом уређује заједницу, као и то да подвизи јунака не искључују његове рђаве поступке и кршење социјалних норми. Овај противречан спој могућ је стога што је радња смештена у митско време пре успостављања строгог поретка у природи и друштву.

Мелетински образлаже да је „прелаз од прапредака, који су у строгој корелацији са митским временом, ка боговима који управљају светом веома суштаствен вид преласка од архаичне митологије ка развијенијим формама.“⁶ Појам човека–бога, или људског бића обдареног божанским или натприродним моћима, битно припада оном ранијем добу верске историје, када се на богове и људе још увек гледало као на бића готово истог реда, и када они још нису били раздвојени непремостивим јазом који открива каснија мисао.

4 Уп.: *Поетика мита*, 185–251.

5 *Исто*, 191, 232, 241.

6 *Исто*, 196.

Фрејзер закључује да у идеји о богу оваплоћеном у људском облику, ма како нам она изгледала необично, нема ничег нарочито чудног за примитивног човека, јер он не повлачи јасну разлику између бога и моћног врача. Такође наводи да је „у друштву у коме се верује да је сваки човек више или мање обдарен натприродним моћима, јасно да је разлика између богова и људи прилично помућена, или да једва постоји.“⁷

Дело *Кођики* почиње космогонијским и теогонијским процесима, пре свега, раздвајањем неба и земље. Диференцијација неба и земље један је од првих корака у претварању хаоса у космос, што уједно чини основни смисао митологије. Хаос је персонификација праисконске празнине, која претходи стварању и времену у коме није владао ред међу елементима света.⁸ Издвајају се, дакле, две сфере – небеска и земаљска, да би се касније увела и трећа, подземна, и тако настају елементи које Е. М. Мелетински назива „нормалном трихотомијском структуралном схемом космоса“.⁹ У јапанском миту, небеска сфера, тј. Узвишено небеско поље, касније је описана као царство са планинама, рекама, палатама, флором, фауном и становницима са устаљеним поретком власти, једном речју изгледа баш као земља у којој су живели ствараоци ових митова.

Одмах по раздвајању неба и земље, на Узвишеном небеском пољу настају први небески богови. Сваки корак у еволуцији универзума симболише *ками* одговарајућег имена. Првих седам богова настају спонтано и њиховом активношћу започиње стварање и окончава се уобличавање небеске, и започиње устаљење земаљске сфере. Сви они нестају јер су самотни и немају свога пара. То значи да су они своју функцију обавили и да даље нису могли да буду носиоци стварања, будући да је за то потребан спој мушко–женског принципа. Иако нестају, ови богови настављају да постоје у небеској сфери. У прилог томе говори и то што се неки од њих, нпр. богови Таками Мусухи и Каму Мусухи касније јављају као доносиоци одлука, заједно са врховном богињом Аматерасу.

Након самотних богова настају четири мушко – женска пара. Бог блата Ухиђини и богиња песка Сухиђини оличавају стварање тла. Док бог бокорења биља Цуногуи и богиња рађања биља Икугуи симболизују настајање биљног света, бог великих врата Отонођи и богиња великих врата¹⁰ Отонобе означавају настајање жи-

7 Фрејзер, Џејмс Џ, прев. Живојин В. Симић, *Златна грана*, Иванишевић, Београд, 2003, 102 и 103.

8 Шевалије Ж., Гербран А., *Речник симбола*, Stylos, Киша, 2004, 261, 262.

9 *Поетика мита*, 234.

10 „Врата“ у именима означавају мушки и женски полни орган.

вотињског света. Потом настају бог усавршавања земље Оодару, којим је стварање земље завршено и богиња великог поштовања Ајашиконе, којом се изражава дивљење према оствареном делу. Коначно, као последњи пар, настају бог и богиња завођења, Изанаки и Изанами. Надаље се у *Кођикију* говори о осам милиона небеских богова, који се саветују, доносе одлуке обављајућу скапуломантију и издају наредбе. Сви они управљају даљим стварањем. Зато се на теогонијску структуру у делу *Кођики* може применити закључак Мелетинског да се у развијеним митологијама изнад прапредака – демиијурга и културних јунака уздижу „пантеони богова (у чијем су настајању учествовали и преци и духови–господари), који су, по правилу, локализовани на небу и моделују најразличније природне предмете и појаве и разне социјалне функције.“¹¹

Божански парови у овом јапанском делу подразумевају настанак антропо-морфних бића, али истовремено оличава и настанак елемената живе, неживе природе или цивилизацијских појава. То значи да су кроз појаву небеских богова – *ками*, древни Јапанци видели њихову материјализацију. Цео свет, природу и друштво у разним видовима оличава и њима управља укупност ових богова. Они су блиско повезани са природним појавама које персонификују. Из тога произилази да јапански пантеон чини збир персонификованих природних, географских и других појава, на коју нам указује име новонасталог *камија*. Међу тим појавама су конкретни елементи живе природе (биљни и животињски свет), неживе природе (нпр. земља, вода, ватра, магла, ушће, тло, долина, камење, песак), елементи из круга људских делатности (нпр. кућа, двери, кров, ветроказ), али и имагинарни појмови (нпр. летећа лађа, небеско тле, небеска долина или небеска магла). Управо ова карактеристика разликује јапанску митологију од многих других политеистичких митологија, на пример грчке. Наиме, за разлику од јапанског,

„олимпски пантеон не представља збир персонификованих природних појава [...] него велико шаренило антропоморфно – пластичних ликова очовечених, херојизованих богова, тако да се вршење јасно разлучених божанских функција спаја код њих са изразито људским начинима понашања.“¹²

Другим речима, теогоније у јапанској митологији могу истовремено имати и космогонијску или етиолошку функцију. Често је та граница нејасна и функције није могуће стриктно категорисати. Зато се истовремено може говорити и о настанку живог и неживог,

¹¹ *Поеишка мита*, 196.

¹² Исто, 262.

у зависности од елемента који новонастало божанство персонификује. Ова појава није присутна искључиво у јапанској митологији. Мелетински истиче да се постанак света у митологијама често приказује као „ланац теогонија које моделују одређене фрагменте природе или апстрактне појмове, односно као серија стваралачких чинова бога – творца.“¹³ Мелетински објашњава да

„цео свет, природу и друштво у разним видовима оличава укупност богова и духова, која њима и управља. При томе, прво, нема строге изоморфности међу појединим фрагментима модела света и одређеним боговима, тј. богови могу моделовати истовремено неколико предмета или само поједине аспекте тих предмета, представљајући неку врсту жиге семантички диференцијалних обележја; друго, богови су у различној мери повезани са природним предметима које оличавају, тако да чак и у оквиру исте митологије понекад упоредо постоји непосредно оличење природног предмета и митски лик обдарен многим различним својствима, укључујући ту и повезаност са конкретном природном појавом.“¹⁴

Након установљења неба и земље, у *Кођикију* следи прича о мушко-женском пару богова – демијурга, брату и сестри, Изанаки и Изанами. Њима небески богови заповедају да уобличи и учврсте Земљу, која је тада још увек плутала као уље на површини воде. Они то чине мешајући морску воду небеским копљем. Од капи на врху копља настаје острво на које они силазе, подижу небески стуб и граде палату. Венчавају се уз ритуални обилазак око стуба, али је Изанами проговорила прва и тако прекршила табу. Као последица жениног преузимања иницијативе, њихово прворођено дете је недоношче налик пијавици, које су у чамцу од трске пустили низ воду. Зато Изанаки и Изанами одлазе на Небо да се посаветују са небеским боговима, након чега понављају обред венчања.

Затим се стварање земље и богова наставља полним сједињењем овог божанског пара. Како је наглашено да су Изанаки и Изанами брат и сестра, у овом сегменту препознајемо мотив ендогамије и прапредачког инцеста који је у *Кођикију* присутан на више места. Рађају укупно четрнаест острва и тридесет пет богова који персонификују различите елементе природе. Разматрајући јапанску митологију, Мелетински пише да она припада развијеним митологијама, у којима је процес космогенезе представљен као

„теогонијска генеалогичка, у којој једни богови, који моделују извесне природне предмете, рађају, понекад на не сасвим нормалан начин

¹³ Исто, 207.

¹⁴ Исто.

(знак натприродног), друге богове, који моделују одређене фрагменте природе или, чак, апстрактне појмове [...] У тим ликовима може се видети, с једне стране, космизација ‚првих људи‘ – прапредака братстава, а с друге – преношење породично – брачних односа на природне предмете.¹⁵

Надаље се теогонијски процеси у јапанском запису остварују углавном различитим врстама метаморфоза. Родивши последњег у низу, бога ватре, Изанами се тешко разболи и умре. Ово је прва поетска слика у делу *Кођики* која приказује божанство како се разбојева и умире, чиме се богињи Изанами осим нуминозних својстава, додељују и особине смртника. И бог Изанаки показује емоције карактеристичне за човека у афекту. Он убија новорођеног сина, кривећи га за женину смрт.

Од излучевина богиње Изанами настају богови који оличавају елементе природе и људске делатности у вези са земљом и њеном експлоатацијом (богови рудника, иловаче, наводњавања, младог стварања, богатог рађања). И док се сузе неутешног Изанакија претварају у богињу плачне планине, крв и тело убијеног бога ватре трансформишу се у различита божанства. Од крви настаје осам *камија*. Међу њима су богови који персонификују сечива (што има своју додатну логику јер се сечиво кује у ватри) и богови који персонификују воду. Осим њих, настају и богови који оличавају ватру, гром и муњу, будући да у примитивној свести постоји јасна веза између ватре и грома који врло често изазива ватру. Од делова тела убијеног бога ватре настаје осам богова који персонификују планине, тј. делове рељефа.

Ово су први примери спонтаних метаморфоза у теогонијској, и истовремено етиолошкој функцији. Етиолошке митове, односно митове о постанку свих предмета од којих се састоји свет разматра и Мелетински. Чак и када богови номинацијом изазивају предмете, то није стварање ни из чега, већ духовна еманација божанства, заснована на митском изједначавању предмета и имена. Овакви митови сродни су митовима у којима божанство физички рађа разна бића, друге богове и људе–прапретке, или најразличитије предмете. Оно то обично чини на неки необичан начин, од делова свог тела (жена настала од ребра), или својих излучевина, нпр. мушког семена, пљувачке, урина, и др. (у грчкој митологији разне богиње настају из Уранове проливане крви и семена–пене). По Мелетин-

¹⁵ Исто.

ском то је један од типова митова о стварању, док је други магијско претварање једних предмета и бића у друге.¹⁶

У потрази за богињом Изанами, Изанаки силази у Земљу ноћне таме. У *Кођикију* су развијене представе и мотиви о подземној земљи мртвих, коју од света живих одваја брдо Хира и огромни камен који поставља Изанаки. Ова природна препрека заправо представља делимично пропустљиву магичну границу коју може проћи само живи јунак, док је мртвима то онемогућено. У овој причи препознајемо неколико добро познатих интернационалних мотива. Пре свега, ту је више мотива кршења табуа, од којих један, надалеко познат као орфејевски мотив, представља кршење забране гледања, што за последицу има трајну раздвојеност од вољене особе. У сизије је уклопљен и мотив о Персефони, по ком кушање хране у свету мртвих узрокује немогућност повратка на „овај свет“. Можда је најпознатији мотив заступљен у овом сегменту првога тома јапанског записа, мотив магичног бега. Јунак иза себе баца различите предмете, а њихове трансформације постају препреке прогонитељима. Коначно, спајање функција богиње плодности и врховног хтонског божанства, које препознајемо у лику богиње Изанами, такође је мотив присутан у културама широм света.

Побегавши из земље мртвих, Изанаки прво одбацује предмете које је носио са собом, а затим се прочишћава од нечистоће покуљене на путу у подземни свет. На тај начин настаје мноштво богова, односно од нечистоће се рађа нешто ново, божанско и свето. Предмети у Изанакијевом власништву преображавају се у божанства. Она истовремено персонификују одређене елементе природе, (пучина, жал, обала, рачвање пута) али и људске делатности (путовање, дрешење и мерење). Прво се трансформише штап, и од њега настаје место које спречава улазак злих духова. То је, заправо, потврда магичне границе која зауставља демоне царства мртвих, што Изанакијевом штапу даје апотропајонски карактер. У традицијама и народним књижевностима често се, као атрибут одређеног божанства, јавља штап са особеним магичним својствима.

Пошто је одбацио све предмете, Изанаки се прочишћава, прво у брзацима, затим на морском дну, у средини мора и потом на површини. Чин обредног прања чистом водом након култно нечистог контакта са мртвима представља почетак идеје *misogi*, физичког чина ритуалног прочишћења водом, што је заправо прототип једног од најзначајнијих шинтоистичких обреда, а то је обред прочишћења, *harae* (*harai*). *Misogi* је обичај употребе воде да би се са

¹⁶ Уп.: исто, 198.

тела и из ума уклонила нечистоћа и грех, и самим тим обавило духовно прочишћење. Обредна прања су симбол очишћења водом и њима се присваја невидљива снага воде. Прочишћење водом познато је и у другим религијама, па и у хришћанству где се свети чин крштења обавља водом, или у води. Од нечистоће прво настају богови који персонификују несреће, а одмах за њима и они који те несреће и зло исправљају. Ово је одраз једне од особених црта *шинто* религије, а то је дуализам, тако да с једне стране постоје живот, здравље, чистота и плодност, а с друге, смрт, болест, нечистоћа и јаловост. Тиме се у космолошком смислу одржава равнотежа која је предуслов за постојање и опстанак. После богова несреће и исправке, наизменично настају богови који персонификују дно, средину и површину мора, и исто тако пристаништа, као коегзистентни елементи, неопходни за живот људи који од мора живе.

На самом крају обредног прања, бог Изанаки је испрао лево око, и тако настаје Велика богиња Сунца Аматерасу. Он њој поверава власт над Узвишеним небеским пољем. Овим чином Аматерасу постаје врховно божанство јапанског пантеона. Испирањем десног ока настаје бог месеца Цукујоми, кога Изанаки задужује да управља Земљом ноћи. Испирањем носа, настаје бог олује и природних сила, Таке Хаја Сусаноо (сматрају га и божанством звезда), кога поставља да влада Морским пољем. Ова три божанства – сунца, месеца и звезда, представљају тројство, у шинтоизму називано три светла (*san hikari*), а њихово постојање је од фундаменталног значаја за све форме живота на Земљи. Занимљиво је да богу Месеца у *Кођикију* није придата посебна важност и да се он у даљем тексту више не спомиње. Упркос начину њиховог постанка, ова три божанства сматрају се децом и богиње Изанами и међусобним сродницима. „Мит о постанку Месеца и Сунца од очију није једини мит о постанку ових небеских тела у древном Јапану, али је то данас свакако најпознатији и репрезентативни мотив“, присутан свуда по свету, почев од, Јапану најближе, кинеске митологије, затим индијске и других.¹⁷

Богиња Аматерасу је соларно божанство и главни од три најважнија дела космолошке димензије постојања. Сунце је извор живота, стварања и развоја. Без његове топлоте и енергије не би било ни живота. Јапанци су одувек знали да њихов свет у потпуности зависи од прималне моћи сунца. Аматерасу јесте предачко божанство

¹⁷ Obayashi, Taryo, *Shinwano keifu – Nihon shinwano genryuwo saguru (Genealogija mitova – traganje za korenima japanske mitologije)*, Nichiinsatsu, Tokyo, 1986, 9–21.

јапанских царева, али је она исто тако и девица, неокаљана грехом сексуалног чина.

Овај сегмент јапанске традиције анализирају научници широм света. Фрејзер говори о краљу, или свештенику који је обдарен природним силама, или је оваплоћење божанства: „Типичан пример ове врсте монарха јесте, или тачније био је, микадо, духовни цар Јапана. Он је оваплоћење богиње Сунца, божанства које управља васионом, укључујући и богове и људе.“¹⁸ Мелетински напомиње да су културни јунаци-демијурзи у основи прапреци, и самим тим се понекад настајање природних предмета описује као резултат тога што их биолошки рађају преци или господари који персонификују друге природне предмете. Познати су и веома распрострањени митови по којима су Сунце и Месец деца божанстава или првог људског пара.¹⁹ Кембел мит о богињи Аматерасу сматра једним од најважнијих и најлепших митова јапанске шинтоистичке традиције. Мотив сунца као богиње, уместо бога, по њему је ре-дак и драгоцен остатак једног архајског, очигледно некада широко распрострањеног митолошког контекста. Такође, једино у Јапану налазимо да ова, некада велика митологија још увек функционише унутар цивилизације, јер је данашњи цар директни потомак унука богиње сунца Аматерасу, која се слави као врховно божанство у оквиру народне шинто религије.²⁰

Целокупна светска традиција пуна је примера обожавања сунца и соларних божанстава (нпр. мисирска, сиријска, вавилонска, египатска религија), а око њих је формирано мноштво веровања, митова и легенди. Хелиолатрија, такође, представља могући извор хенотеизма који је водио монотеизму. У *Кођикију* је присутан и мотив о скривеном сунцу, тачније о богињи Аматерасу која се сакрива у Небеску пећину. Сунце и месец се често доводе у везу и са очима, какав је случај и са јапанском традицијом (такође и код Индуса, Хелена и др.). То се тумачи спољашњом сличношћу сунца и ока: оба светле, виде, као и веровањем да је сунце живо, активно биће.²¹ Сунцу прете зли демони и тако што покушавају да га украду, што им и полази за руком, и тај мотив о крађи и прекрађи сунца заступљен је у многим српским и словенским варијантама

18 *Златна грана*, 177.

19 Уп: *Поетика мита*, 197.

20 Уп: Кембел, Џозеф, *Херој са хиљаду лица*, превод Бранислав Ковачевић, Stylos, Нови Сад, 2004, 187–190.

21 Веселовски, Александар Н., *Историјска поетика*, прев. Радмила Мечанин, Zepet Book World, Београд, 2005, 147,149.

(нпр. „Свети Сава и ђаво“²² и „Зашто у људи није табан раван“²³). У митологијама сунце се персонификује и као женско и као мушко биће, док у многим етничким групама пол и није одређен. Митови у којима је сунце женско божанство (и код Аинуа, Самоједа, више турских етничких група, Вијетнамаца), могу се тумачити тиме што се женски принцип сматра активним јер је плодотворан.²⁴

У *Кођикију* следи митолошка прича о брату и сестри, богови-ма Сусаноу и Аматерасу. Док су Велика богиња Сунца Аматерасу и бог Месеца Цукујоми обављали своја задужења, бог громовник Сусаноо је плачући непрестано тражио да иде у Земљу своје покојне мајке Изанами. Његово понашање је изазвало бројне несреће. Сва вода у природи се претворила у његове сузе, тако да су реке и мора сасвим пресахнули, планине се осушиле, а зли духови преплавили свет и изазвали бројне несреће. На тај начин, Сусаноо показује свој прави лик културног јунака – трикстера који ремети природни поредак, изазивајући хаос и несреће, што је санкционисано његовим протеривањем са Неба.

Пре него што је отишао, Сусаноо одлази да се опрости од своје сестре, богиње Аматерасу. Након што се уверила у братовљеве добре намере, они се заветују и почињу да рађају децу. То не чине полним сједињењем, већ једним видом мотива чудесног зачећа – партеногенезом. Прво је Аматерасу затражила од брата да јој преда свој мач, преломила на три дела, делове испрала у небеском извору Мана уз магијско звецкање драгуља, сажвакала их и испљунула, а у измаглици њеног даха настале су три богиње (девојчице). Онда је Сусаноо то исто учинио са драгуљима своје сестре, и тако је настало пет богова (дечака).

Као што се може видети, у овој митолошкој причи поново се јавља мотив предмета у божанском власништву, који поседују животворне особине, будући да од њих настаје живо, антропоморфно (божанско) биће. Иначе, мач и драгуљи су магични предмети од изузетног значаја за јапанску традицију. Три богиње настале од Сусаноовог мача оличавају елементе неживе природе. Прва и трећа персонификују маглу и брзаке, док прва и друга уједно персонификују и острва (елементе неживе природе). Трећа је истовремено богиња шаманске моћи, односно репрезентује религијски елемент.

22 Ђоровић, Владимир, *Свети Сава у народном предању*, Издање Задужбине Радојице Ј. Ђурића, Београд, 1927, II–91, 126.

23 Караџић, Вук Стефановић, *Српске народне приповејке*, Просвета, Нолит, Београд, 1985, 135 и IX, 31. Чајкановић, Веселин, *Српске народне приповејке*, Гутенбергова Галксија, Београд, 1999, 163, 381.

24 *Речник симбола*, 898–904.

Од драгуља богиње Аматерасу настаје пет богова. Прва два персонификују пиринчано класје, друга два у имену имају суфикс Хико – Сунчев син јер потичу од ствари у власништву богиње Сунца, док је трећи локално божанство.

У овој митолошкој причи о Великој богињи Сунца Аматерасу и богу громовнику Таке Хаја Сусаноу, јавља се мотив партеногенезе. Према *Кођикију*, Аматерасу и Сусаноу су брат и сестра иако их није родила богиња Изанами, будући да су обоје настали обредним прањем бога Изанакија. Из тога следи да је овде реч о братско – сестринском односу из ког се рађају деца, односно о ендогамији. Међутим, до стварања потомства не долази полним сједињавањем као што је то био случај са ранијим боговима. Можда је један од разлога због ког је овде приказано безгрешно зачеће, управо потреба да се избегне конкретан инцест, будући да је један од ликова богиња Аматерасу – директни предак јапанских царева. Ово је само један од бројних примера ендогамије у јапанској старини, који почињу са боговима Изанаки и Изанами и њиховом децом.

Бог Хаја Сусаноу се обрадовао²⁵ рођењу девојчица од делова мача, и при том је његово славље прерасло у право дивљање. Његова недела касније се помињу као осам небеских грехова, од којих се прочишћава царство у тренуцима великих криза. Уплашена, Аматерасу се затвара у небеску пећину, што свет оставља у потпуном мраку и доводи до великих несрећа. Зато је Сусаноу строго кажњен и коначно протеран са Неба. Он прво одлази у средишњу сферу, где губи своје особине трикстера, и понаша се као културни јунак. Тако, на пример, убија чудовишну змију са осам глава и осам репова, спасавши тако девицу сигурне смрти. Одатле доспева у земљу мртвих, где постаје врховно хтонско божанство уместо своје мајке Изанами, што у *Кођикију* није посебно описано.

Са силаском небеских богова на земљу, радња се премешта на овај други од три вертикална нивоа космичке структуре. Више нема теогонијских процеса, и у сиже су надаље уткани различити мотиви метаморфозе божанстава. Како одмиче други том јапанског дела, све је мање нуминозног, а у трећем тому ликови имају искључиво људске особине и актери су реалних догађаја.

У најстаријем сачуваном делу на јапанском језику, историјском запису *Кођики*, налазимо обиље препознатљивих интернационалних мотива. Међу њима су и космогоније и теогоније, заступљене у многим традицијама и митологијама света. Међутим, особеност

²⁵ Судаћи по његовим даљим поступцима, он заправо и није био обрадован, већ бесан што му је припало женско потомство.

јапанске стилизације ових представа, лежи у чињеници да се теогоније углавном поистовећују са космогонијским или етиолошким процесима. Често је та граница нејасна и функције није могуће стриктно категорисати. То значи да свако јапанско божанство (*ками*) представља антропоморфни лик са људским особинама, али истовремено оличава и одређени елемент живе, неживе природе или цивилизацијске појаве. Из тога произилази да јапански пантеон чини збир персонификованих природних, географских и других појава, на коју нам указује име новонасталог *камија*. Први богови јапанског пантеона настају спонтано, да би стварање потом било настављено полним сједињавањем мушко–женског пара богова–демијурга. Надаље се теогонијски процеси остварују различитим врстама метаморфоза од најразличитијих могућих елемената у поседу божанстава. Са премештањем тежишта на средишњу сферу теогонија више нема, и заступљени су само различити видови трансформација богова.

Danijela Vasić

COSMOGONIES AND THEOGONIES IN THE OLDEST WORK OF JAPANESE LITERATURE

Summary

Each mythology and every religion in the world have their own cosmogonies, i.e. different myths and theories of the genesis of the universe. What is characteristic of the Japanese mythology, is the identification of cosmogony with the theogonies and etiological myths, since the deity – *kami* at the same time personifies the origin of various elements of the animate and non-animate nature, and the achievements of civilization.

After the spontaneous genesis of the first gods, the theogonical processes continued by sexual intercourse of the couple of gods – demiurges. Further on, the gods of the Japanese pantheon mainly originated by miscellaneous metamorphoses. Among other things, either the excretions, or the blood and parts of the body of the murdered god are transformed into the divine – *kami*, whose name signifies what element is personified. After the god's return from the Land of the Dead, the impurity and the different objects which the god carried with him are transformed into deities. Finally, the deities developed also by parthenogenesis, from parts of the sword or jewels in possession of the divine couple.